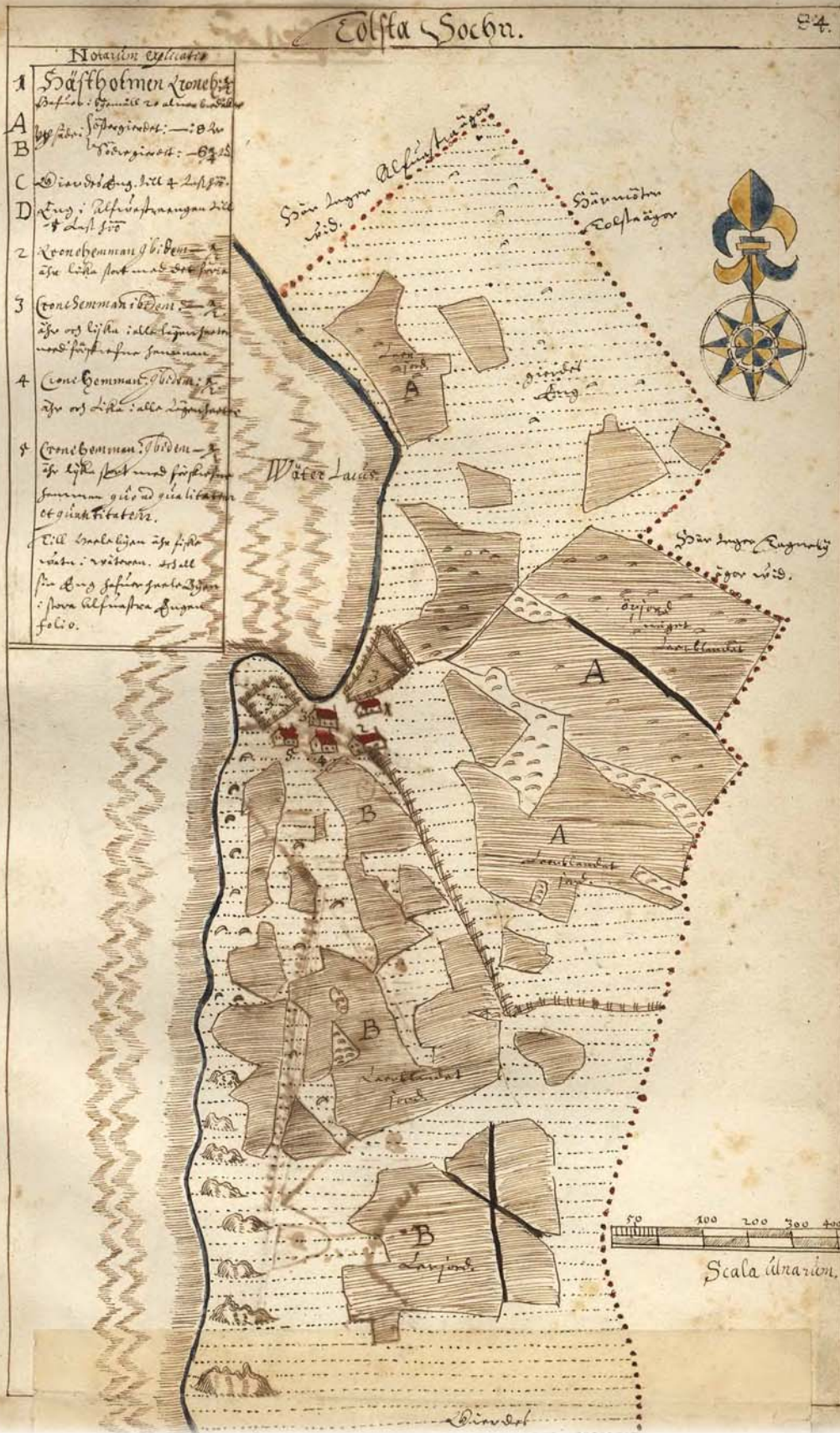

Bredband i Hästholmen

Västra Tollstad socken
Ödeshögs kommun
Östergötlands län

Emma Karlsson

Bredband i Hästholmen

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Områdesbeskrivning	4
Syfte och metod	5
Resultat	5
Övrigt	7
Referenser	10
Tekniska uppgifter	11
Bilaga 1. Schaktbeskrivning	12
Bilaga 2. Fyndlista	13
Bilaga 3. Ritningar	14

Omslagsbild: Utsnitt ur 1639 års geometriska avmätning över Västra Tollstad.

Ö S T E R G Ö T L A N D S M U S E U M
A V D E L N I N G E N F Ö R A R K E O L O G I

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
info@ostergotlandsmuseum.se • www.ostergotlandsmuseum.se

Sammanfattning

Östergötlands länsmuseum genomförde år 2004 en arkeologisk förundersökning inom Hästholmen, Västra Tollstads socken, Ödeshögs kommun, Östergötland. Arbetet utfördes med anledning av schaktningsarbeten för bredband. Vid två platser påträffades lämningar i form av en stenpackning, kulturlager och husgrunder. Fynd av djurben, yngre rödgoods, glas, porslin och kritpipor pekar på en datering mellan 1600- och 1800-talen.

Emma Karlsson
antikvarie

Figur 2. Utdrag ur digitala Fastighetskartan, blad 8E 2g, med undersökningsområdet markerat. Skala 1:5 000.

Inledning

Det aktuella arbetet föranleddes av schaktningsarbeten för bredband i Hästholmen, Västra Tollstad socken, Ödeshögs kommun, Östergötland. Uppdragsgivare var Ödeshögs kommun och detaljplaneringen utfördes av Tjällmo Grävmaskiner AB. Fältarbetet utfördes i augusti 2004 efter beslut från Länsstyrelsen Östergötland. Ansvarig för fältarbetet och rapportarbetet var undertecknad.

Förundersökningen utfördes på sträckan Lastbergsvägen - Hamngatan - Sjöviksgränd. Totalt omfattade undersökningen 300 löpmeter schakt. Schaktens bredd var ca 0,5 m och djupet 0,4 m. Vid fyra platser togs gropar om ca 2x1 m upp för att kunna trycka kabeln under en väg. Schakten låg huvudsakligen i gatumark.

Områdesbeskrivning

Hästholmen ligger vid Vätterns östra strand, söder om Omberg. Orten är belägen i ett mycket bördigt jordbrukslandskap. Trakten kring Omberg och Tåkern är en av Östergötlands tre förhistoriska centralbygder. Det finns rikligt med kända fornlämningar, främst i form av gravar och gravfält från järnålder. Ett flertal stenåldersboplatser finns också registrerade. Bygden är sedan länge hårt uppodlad och många fornlämningar har helt eller delvis förstörts.

Hästholmens medeltida historia brukar sättas i samband med Alvastra cisterciens kloster, som grundades år 1143 av kung Sverker den äldre och drottning Ulvhild.

Medeltida skriftliga källor omtalar en hamn i Hästholmen; det äldsta skriftliga belägget är från sekelskiftet 1300. I dessa dokument framträder platsen som en handelsplats i det annars agrart dominerande landskapet. Hamnen och handeln gör att Hästholmen idag räknas som en Sveriges medeltida städer. Under 1300-talet nämns även en kyrka, en borg samt en tingsplats. Den halvö som idag utgör hamnbassängens västra del kallas Husbacken och är sannolikt platsen för den medeltida borgen (RAÄ 42). Runt år 1400 förefaller platsens betydelse avta, något som sätts i samband med Vadstenas klostrets grundläggande och att Vadstena fick stadsprivilegier. Hästholmen nämns i bevarade dokument sista gången som tingsplats år 1523 (Klackenberg 1984).

De arkeologiska observationerna av det medeltida Hästholmen (RAÄ 25) är anmärkningsvärt få. Kulturlager är iakttagna i Hästholmens hamn, men deras karaktär, mäktighet och utbredning är i det närmaste okända. Fynd såsom sigillstamp och vapendetaljer har även påträffats. Tyngdpunkten i dateringarna förefaller ligga i 1400-1500-tal. Bland annat har fynd av en större mängd mynt gjorts vid dykning i inloppet till Hästholmens hamn. De drygt 280 mynten som påträffades är präglade mellan ca 1400 och 1530 (Klackenberg 1984).

Med anledningen var planerad ombyggnad av Hästholmen hamn utfördes 2004 en marinarkeologisk förundersökning. Vid undersökningen påträffades rester av en klinkbyggd båt. Då vraket låg utanför undersökningsområdet besiktigades det bara hastigt. Inom området för exploateringen påträffades spridda efterreformatoriska fynd (Ternström & Rönnby 2003).

Figur 3. Hästholmens nutida hamn fotograferat mot väster. Fyren till höger på bilden ligger inom det område som kallas Husbacken, vilket sannolikt är platsen för den medeltida borgen, RAÄ 42. Husbacken är idag belägen på en halvö, vilken ursprungligen var en ö (se figur 8b). Sedan 1800-talet har området mellan Husbacken och stranden fyllts igen. Det äldre hamnläget låg söder om ön. Foto: Emma Karlsson, ÖLM.

Syfte och metod

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var främst att styra markningreppet så att fast fornlämning skadades så lite som möjligt av det planerade arbetsföretaget. Fast fornlämning som berördes av schaktningen undersöktes avseende karaktär, omfattning och datering. Kunskapen om Hästholmens medeltida lämningar är mycket begränsad. Till den arkeologiska förundersökningen knöts därför följande frågeställningar:

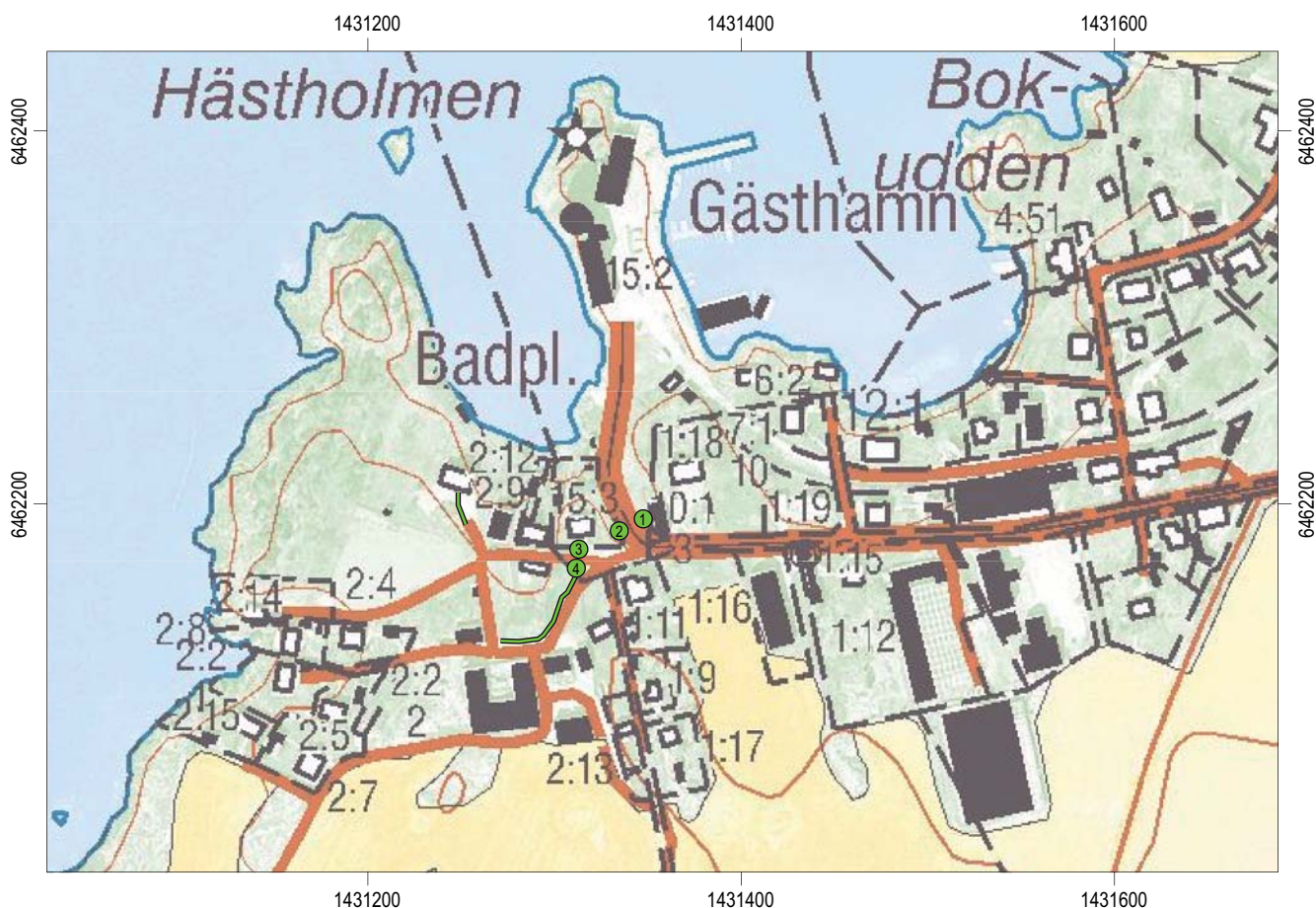
- Finns det kulturlager och bebyggelseämningar inom det aktuella exploateringsområdet?
- Kan eventuella lämningar dateras till medeltid?

Arbetet genomfördes som schaktningsövervakning. Samtliga lämningar av arkeologiskt intresse undersöktes och dokumenterades. Dokumentationen bestod av ritning i plan och profil samt fotografering. Schakten dokumenterades på en översiktlig plan.

Resultat

Arkeologiskt intressanta lämningar påträffades på två platser: vid Västergårdsvägen och vid Hästholmen Västergård. (För övriga schakt se schaktbeskrivning i bilaga 1.) Vid den förstnämnda platsen, Västergårdsvägen 1 (grop 4), framkom bebyggelseämningar inom en drygt tre meter lång sträcka. Under ett 0,2-0,3 m tjockt matjordslager (L1) fanns en stenpackning med 0,1-0,2 m stora stenar. Stenpackningen överlagrade i sin tur ett 0,2 m mäktigt kulturlager med träflis, kolbitar och enstaka bitar kalkbruk (L2). I botten av schaktet fanns ytterligare ett lager, mycket likt L2 beskrivna men med ett större inslag av kalkbruk (L3).

I stenpackningen och i det under liggande kulturlagret påträffades två bitar glas efter dryckesglas, ett fragment av en kritpipa, en bit yngre rödgods samt djurben. Vidare fanns flera större stenar i plan, i anslutning till stenpackningen. Stenarna var 0,35-0,45 m stora och vid dem fanns även rikligt med träfragment. Stenarna har tolkats vara rester efter en syllstensrad till en byggnad. Stenpackningens kan i en sådan kontext tänkas vara ett golv, en stensatt gårdsplan eller en del av syllkonstruktionen. På grund av schaktets ringa omfattning går det dock inte att

Figur 4. Utdrag ur digitala fastighetskartan med undersökta schakten markerade (grop 1-4 samt kontrollerad schaktsträcka). Skala 1:4000.

Figur 7, överst. Schaktning vid Hästholmen Västergård. I området med träd till vänster har sannolikt det medeltida kapellet legat. Foto Emma Karlsson, ÖLM.

Figur 6, t v. På gårdsplanen vid Hästholmen Västergård framkom rester efter en byggnad. I schaktets botten finns kulturlager och rester efter husets stengrund. Foto Emma Karlsson, ÖLM.

fastställa. De tillvaratagna djurbenen var efter får/get och höna (Nyberg 2010). Fyndsammanställningen pekar på att lämningarna kan dateras till 1600-1700-talen.

Kulturlagren återfanns endast i anslutning till stenkonstruktionen och i schaktets förlängning invid Sjöviksvägen framkom endast matjord med olika inblandning av recent/påfört material såsom grus och sand. Inom sträckan hittades rikligt med recent porslin från 1800-talet och tidigt 1900-tal.

Vid fastigheten Hästholmen Västergård påträffades ytterligare lämningar av bebyggelsekaraktär. På den nuvarande gårdsplanen, strax framför mangårdsbyggnaden, påträffades två stenansamlingar och mellan dem kulturlager. Stenansamlingarna låg med ca 4,5 m avstånd och bestod av 0,4-0,8 x 0,3-0,4 m stora stenar. Stenarna låg cirka 0,1 m under nuvarande markyta och över och mellan dem var ett ca 0,4 m tjockt raseringslager. Raseringslagret innehöll grus, tegel, kalkbruk samt fynd av kakel till kakelugn, spik och buteljglas. Stenansamlingarna har tolkats som någon form av husgrund/syll.

Under raseringslagret, i botten av schaktet, framkom kulturlager. I syfte att fastställa kulturlagrets/husets karaktär och ålder handgrävdes två 0,25 m² stora provgropar i botten av schaktet. I groparna kunde två till fem kulturlager urskiljas. Flera av lagren var leriga och innehöll träflis, bränd lera och kol. I den norra delen fanns flest lager, varav ett bestod av träkol vilket indikerar att en eldstad troligtvis legat i denna del av huset. Schaktningsarbetet inbegrep att den södra och delar av den norra stenansamlingen/husgrunden borttogs medan kulturlagren däremot kvarliggjer.

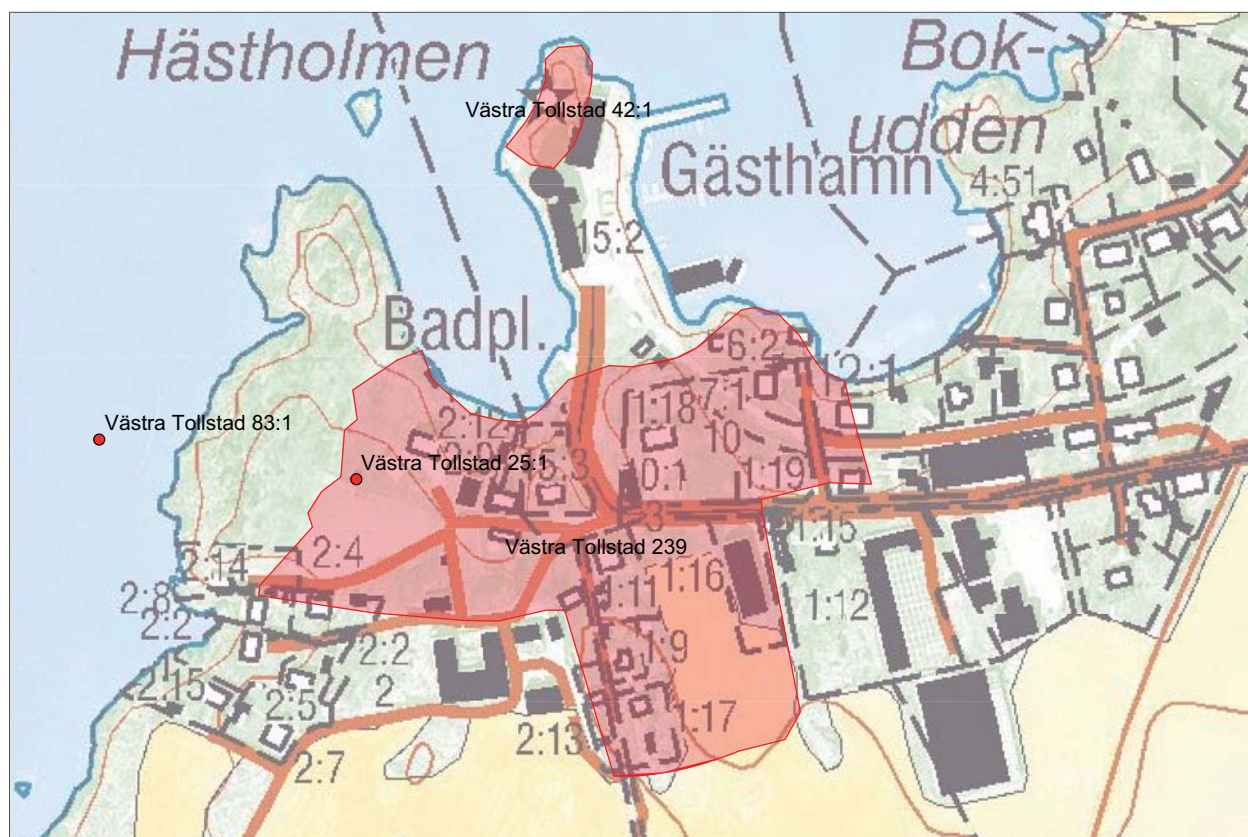
Vid provgrävning av kulturlagren framkom inte något daterbart material eller fynd. I raseringslagret fanns däremot vitglaserad kakel från kakelugn samt tegelsten av ålderdomlig karaktär. Det påträffade huset kan med största sannolikhet identifieras på 1856 års laga skiftes karta. På häradsekonomiska kartan, upprättad ca 20 år senare, finns inte byggnaden. När huset uppfördes kan dock inte fastställas, varken i det arkeologiska materialet eller i det historiska kartmaterialet. Vidare kan det inte uteslutas att en del av kulturlagret som påträffades är äldre än huset (ex L5, 6).

Sammanfattningsvis kan det konstateras att förundersökningen visat att det finns såväl kulturlager som

bebyggelselämningar inom området för exploateringen. Däremot kunde inte några av lämningarna med säkerhet härledas till medeltiden. De äldsta lämningarna förefaller istället vara från 1600-talet.

Övrigt

Hästholmens medeltida lämningar är mycket få och dåligt dokumenterade. När Hästholmen stadslager först registrerades i fornlämningsregistret gavs de därför inte något läge på kartan. När registret digitaliserades (FMIS) i början av 2000-talet lades en fiktiv punkt in för Hästholmens stadslager RAÄ 25. Den placerades ca 200 m öster om dagens hamn. I samband med denna rapport har det historiska kartmaterialet för Hästholmen studerats. Studien visar att punktens position är långt ifrån det läge man kan tänka sig för stadslager. De bör istället sökas inom området för den historiska bytomten, framför allt i dess västra del (se figurtext figur 8). Resultatet av studien har medfört två anmälningar till FMIS, dels ändring av läget för RAÄ 25, dels registrering av den historiska bytomten. Den senare har givits fornlämningsnummer RAÄ 239.

Figur 7. Utdrag ur digitala fastighetskartan med Hästholmen stadslager RAÄ 25 och Hästholmen historiska bytomt RAÄ 239 markerade. Skala 1:4000.

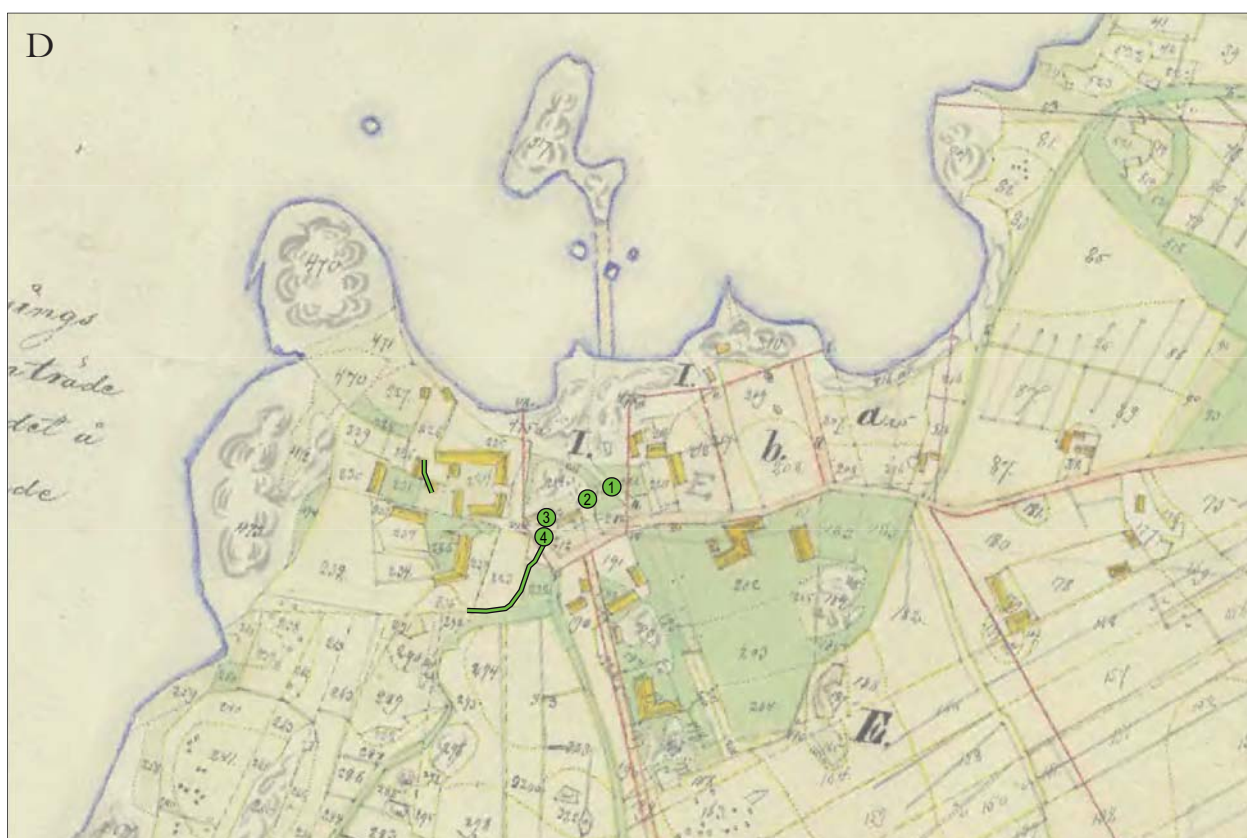
Figur 7. Utdrag ur historiska kartor över Hästholmen med undersökningens schakt markerade. Kartorna är upprättade 1639 (A), 1695 (B), 1786 (C) och 1856 (D). Hästholmen by bestod av fem gårdar. Ett ovanligt drag är att samtliga gårdar är av samma storlek och några spår av reglering av byn kan inte iakttagas. En förklaring till dessa speciella förhållanden ligger troligen i att Alvastra kloster under senmedeltiden var ensam ägare till alla gårdar. På 1695 års karta finns en tomt P som betecknas som

kapelltomten. Sannolikt är detta platsen för den kyrka som omnämns år 1327 (Klackenberg 1984). På 1639 års karta finns ett inhägnat kvadratisk område. I konceptet till kartan står följande beskrivning av området: "De täppen numro 3 brukar Cronegården. Och ähr een körkegård, the legges the menniksor som druchnad wäter." Skala 1:4000.

Referenser

Klackenberg, H. 1984. *Hästholmen. Medeltidsstaden*. 59. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.

Nyberg, P. 2010. Osteolog Petter Nyberg, Östergötlands länsmuseum, Muntligen.

Ternström, C & Rönnby, J. 2003. *Hästholmens hamm*. Marinarkeologisk förundersökning. Östergötlands länsmuseum. Kulturmiljöavdelningen. Rapport 93:2003.

Lantmäteristyrelsens arkiv

Akt D143-9:d10:84. Hästholmen nr 1-6, Västra Tollstads socken, Östergötlands län. Geometrisk ägoavmätning. 1639.

Akt 143-9:d10a:84. Geometrisk ägoavmätning. Koncept (Anders Börjesson Gadd). 1639-1641.

Akt D143-9:1. Hästholmen nr 1-6, Västra Tollstads socken, Östergötlands län. Geometrisk ägoavmätning. 1695.

Akt D143-9:2. Hästholmen nr 1-6, Västra Tollstads socken, Östergötlands län. Storskifte. 1786.

Akt D143-9:3. Hästholmen nr 1-6, Västra Tollstads socken, Östergötlands län. Laga skifte. 1856.

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Akt J112-44-13. Blad Hästholmen. Häradsekonomiska kartan. 1868-77

Tekniska uppgifter

Lokal	Hästholmen
Socken	Västra Tollstad
Kommun	Ödeshög
Län och landskap	Östergötland
RAÄ nr	25 och 239
Ekonomiska kartans blad	084 26 (8E 2g Västra Tollstad)
Koordinater	X6462200, Y1431350
Koordinatsystem	RT 90
Lst dnr	431-9184-04
Lst beslut	2004-08-02
Lst handläggare	Carin Claréus
ÖLM dnr	362/04
ÖLM projektnummer	530103
Uppdragsgivare	Ödeshög kommun
Kostnadsansvarig	Ödeshög kommun
Projektledare	Emma Karlsson
Personal	Petter Nyberg, Rickard Lindberg
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning
Fältarbetstid	Augusti 2004
Yta/sträcka	300 m
Fynd	ÖLMC4555:1-4
Foto	Ja (dia)
Analyser	Nej
Grafik	Emma Karlsson
Renritning	Lasse Norr
Grafisk form	Lasse Norr

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands museum.

Ur allmänt kartmaterial
ISSN 1403-9273

© Lantmäteriverket MS2008/06551
Rapport 2011:5 © Östergötlands museum

Bilaga 1. Schaktbeskrivning

Grop 1

Läge: Hamngatan

Storlek: 2 x 2 m

Djup: 0,7 m

Innehåll:

L1. 0,3 grusblandad humus

L2. 0,3 brun, något fet, silt (matjord) med inslag av tegelfragment samt fynd av buteljglas

L3. 0,10 m sten (0,05-0,15 m stora) och lera

Grop 2

Läge: Hamngatan

Storlek: 1 x 1,5 m

Djup: 0,7 m

Innehåll:

L1. Matjord.

Grop 3

Läge: Västergårdsvägen

Storlek: 1,5 x 0,5 m

Djup: 0,7 m

Innehåll:

L1. 0,1 m grästorv/matjord

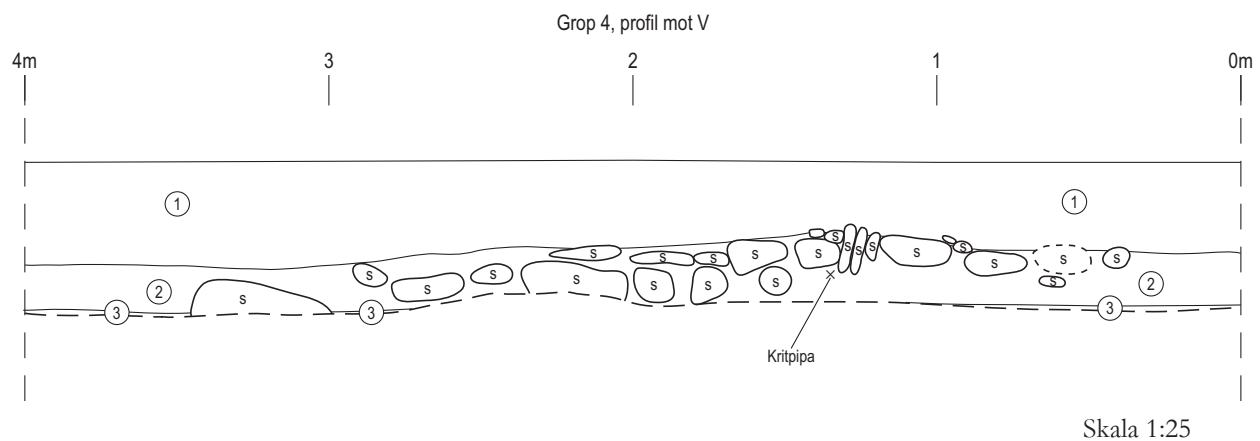
L2. 0,2 m sand (påförd)

L3. 0,2 äldre matjord, enstaka tegelfragment och kolbitar

L4. 0,1 lera (orörd)

Grop 4

Läge: Västergårdsvägen

- 1 Matjordslager.
- 2 Brungrå, kompakt silt med träflis och kolbitar, enstaka inslag av kalkbruk.
- 3 Brungrå, kompakt silt med träflis och kolbitar, inslag av kalkbruk.

Bilaga 2. Fyndlista

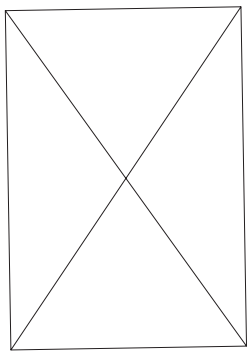
Fynd	Antal	Föremål	Material	Teknik	Vikt	Ruta	Anmärkning
C4555:1	1	Kärl	BII:4	Drejat	30,8	Grop 4	Klar glasyr.
C4555:2	1	Pipa	Piplera	Pressat	4	Grop 4	
C4555:3	1	Glas	Glas	Bläst	2,9	Grop 4	Grönt glas.
C4555:4	1	Glas	Glas	Bläst	1,8	Grop 4	Brunt glas. Vulstig utsida.
	7	Ben			34,5		Ej tillvaratagna.

Bilaga 3. Ritningar

Grop 1

Hamngatan

Grop 2

Grop 3

Västergårdsvägen

Grop 4

Profil

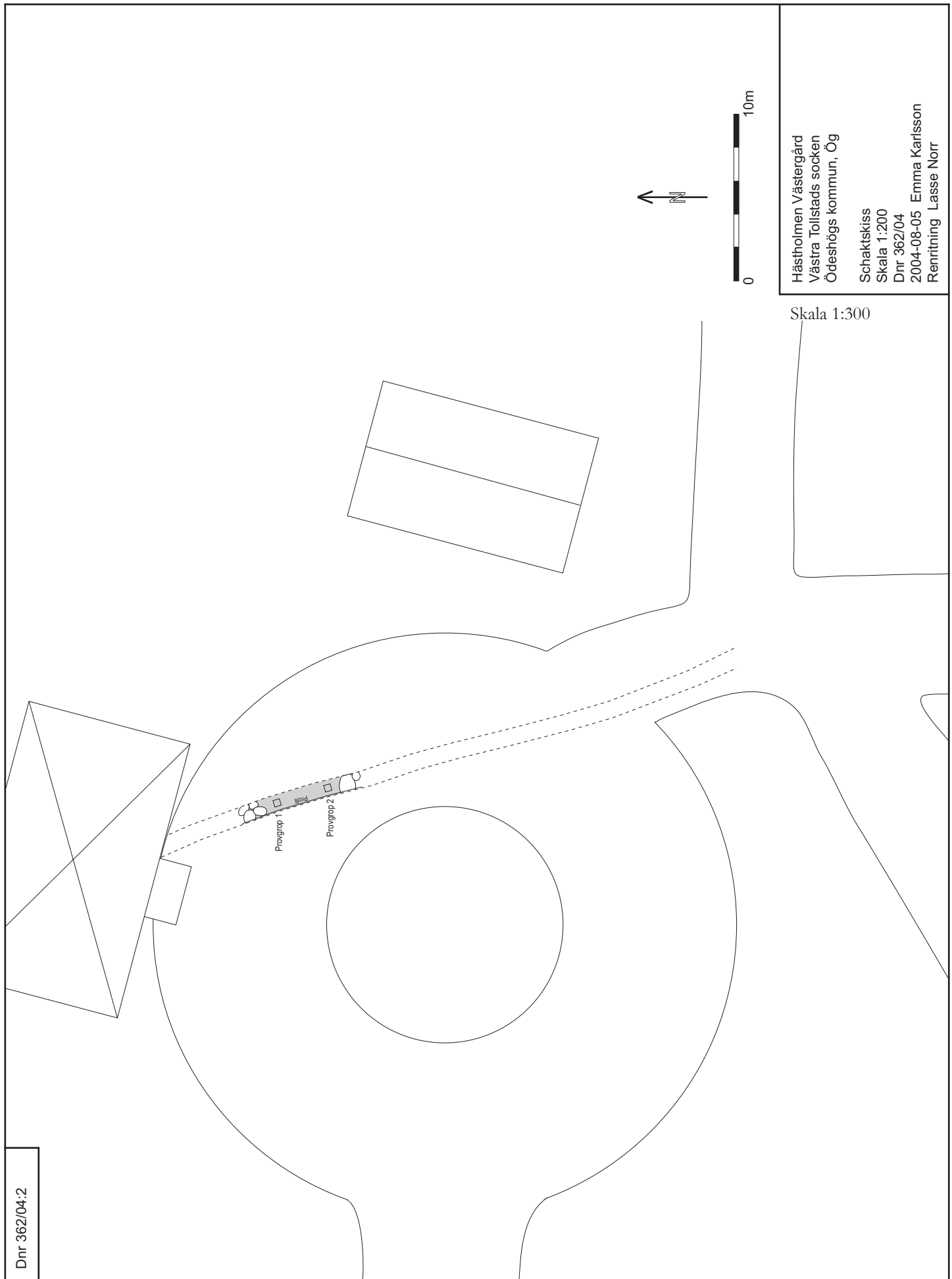

Västergårdsvägen, Hästholmen
Västra Tollstads socken
Ödeshögs kommun, Ög
Schaktskiss
Skala 1:200
Dnr 362/04
2004-08-05 Emma Karlsson
Renritning Lasse Norr

Skala 1:300

Dnr 362/04:1

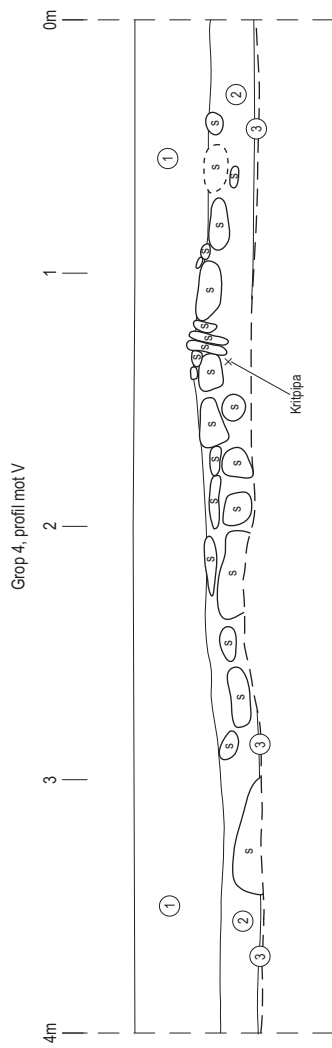
Dnr 362/04:2

Skala 1:300

Hästholmen Västergård
Västra Tollstads socken
Ödeshögs kommun, Ög
Schaktskiss
Skala 1:200
Dnr 362/04
2004-08-05 Emma Karlsson
Renritning Lasse Norr

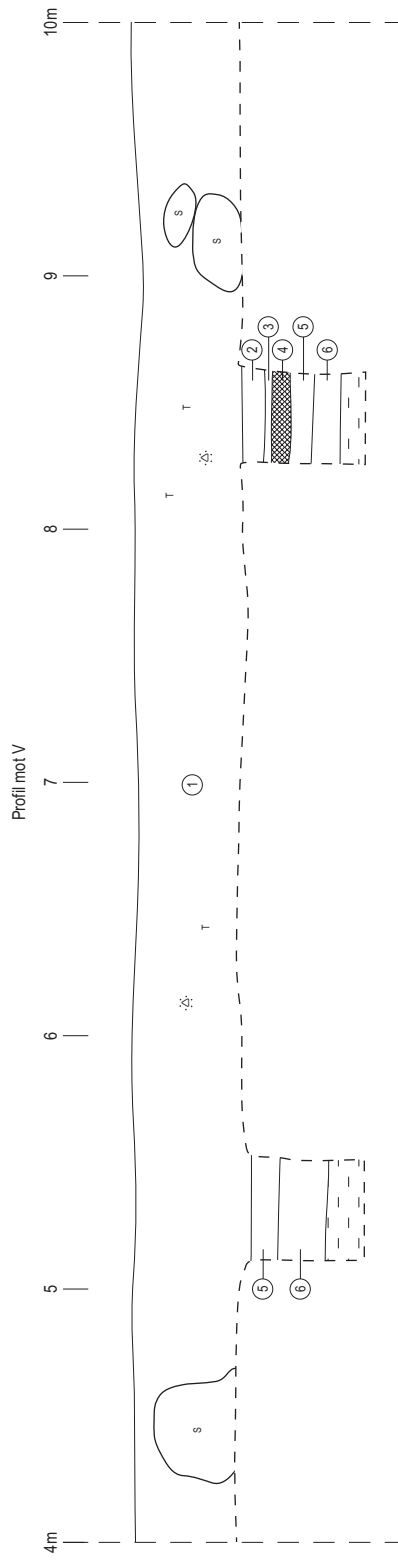
- 1 Målfjordslager.
- 2 Brungrå, kompakt silt med träffis och korbilar, enskilda inslag av kalkbruk.
- 3 Brungrå, kompakt silt med träffis och korbilar, inslag av kalkbruk.

Skala 1:30

Västergårdsvägen, Hästholmen
Västra Tollstads socken
Ödeshögs kommun, Ög

Profiliriting
Skala 1:20
Dnr 362/04
2004-08-05 Emma Karlsson
Renritning Lasse Norr

- 1 Raeringslager.
- 2 Grå lera, inslag av titalls och kol.
- 3 Gul lera.
- 4 Kollager.
- 5 Lera, i inslag av bränd lera och kol.
- 6 Ljusbrun sandig lera, något humusblandad.

Hästholmen Västergård
 Västra Tollstads socken
 Ödeshögs kommun, Ög

Profilirning
 Skala 1:20
 Dnr 362/04
 2004-08-05 Emma Karlsson
 Renritning Lasse Norr

Skala 1:30

Östergötlands länsmuseum genomförde år 2004 en arkeologisk förundersökning inom Hästholmen, Västra Tollstads socken, Ödeshögs kommun, Östergötland. Arbetet utfördes med anledning av schaktningsarbeten för bredband. Vid två platser påträffades lämningar i form av en stenpackning, kulturlager och husgrunder. Fynd av djurben, yngre rödgods, glas, porslin och kritpipor pekar på en datering mellan 1600 och 1800-talet.